

Die *UBĀRU*-Leute, von denen in den hethitischen Ritualen neben *ašešsar* "Versammlung" genannt werden, blieben eigentlich von der Versammlung ausgeschlossen, aber durften an den feierlichen Veranstaltungen nur als Gefolgschaft erscheinen. Sie hatten aber dabei bestimmte Rangordnung und bestimmte Plätze. Also, die *UBĀRU*-Leute waren angesehene Personen und manchmal Gäste bei der feierlichen Veranstaltungen bzw. Ritualen, sie durften in den Tempel treten. Nach unserer Meinung, das Wort *LÜUBĀRU* in den Boğazköy-Texten bedeutet also "Gast, eine eingeladene Person".

Unsere Deutung dieses Wortes hat also einen Sinnzusammenhang mit den Assyrischen- und Babylonischen Texten. Denn "Gast" oder "eine eingeladene Person" ist auch ein "Fremder" oder "Schützbefohlener".

SELÇUKLU PALMET MOTİFLERİNİN TİPOLOJİSİ

SELÇUK MÜLAYİM

"Tipoloji" terimi, genel olarak, tiplerden oluşan bir dizi kurma işlemini anlatır. Farklı bilim alanlarında, bir araştırma ve daha çok bir karşılaştırma yöntemi olarak benimsenen tipoloji; herhangi bir eşya türünü tip olma açısından inceleyen yöntemdir. Aşağıdaki kısa incelememizde, tipoloji yöntemini genel olarak ele aldıktan sonra, bu yöntemin Sanat Tarihi alanında nasıl uygulanabileceği konusunda bir deneme sunmaya çalışacağız.

"Tipoloji" terimini doğuran "typos" sözü, Grekçede; darbe, iz, baskı, biçimlendirilmiş şey, figür, insan heykeli, örnek ve model anlamlarına gelmektedir¹. Latince, figür, imaj, alçak kabartma, karakter gibi anlamlar yüklenen "typus"², Batı dillerine "type" olarak geçmiş ve genellikle, "tip ve model" gibi anlamları veren bir kelime olarak yaygın kullanım alanı kazanmıştır. Batı dilleri-Osmanlıca sözlüklerde "type"nin karşılığı, "enmuzec" olarak gösterilir ki, bu kelime "suret-i asliye", "misal" anlamlarıyla³, bugünkü Türkçeye, "bir şeye esas olan şekil", "örnek" olarak çevrilebilir.

Günümüz Türkçesinde "tip", başlıbaşına bir karakteri olan ya da temel özellikleri kendinde toplayan örnek anlamında kullanılmaktadır. Tipoloji ise, tipleri oluşturan örnekleri ve onların değişimlerini inceleyen bir yöntemin adı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır⁴. Bu

1 Liddell, H.C.L.-Scott, R., *Greek-English Lexicon*, Oxford. 1927, p.1589.

2 Gaffiot, F., *Dictionnaire Illustré Latin-Français*, Librairie Hachette, Paris, 1934, p. 1618.

3 Şemseddin Sami, *Kamus-u Fransevi*, İstanbul. 1318 (3), s.2182.

4 Bazı yayınlarda "tipoloji" terimi, "tipbilim" kelimesiyle karşılanmaktadır. (bkz. Dinçol, A.M., ve Kantman, S., *Analitik Arkeoloji: Denemeler*, İ.Ü. Ed. Fak. Yay., Anadolu Araştırmaları III, Özel Sayı, İstanbul. 1969, s., 63 vd.). "Loji" ekinde hareketle, "tipbilim" olarak benimsenen terimin, gerçekten bir bilim olduğu konusunda kuşkuluyuz. Çünkü, tipoloji, başlıbaşına bir bilim olmaktan çok bir yöntemdir. Bu nedenle "tipolojiyi" Türkçede, olduğu gibi kullanmayı tercih ettik.

yöntemden her bilim dalı farklı ölçüde ve biçimde yararlanır. Ancak her durumda, eşyaların özellikleri ve nitelikleri; biçimsel, fonksiyonel ya da bir başka karakteristik yönün esas ölçüt alınarak, bu ölçüt bütün eşya örneklerinde aranır.

Genel olarak, çevremizdeki olayları ve eşyaları gruplandırarak tanımlarız. Benzer olaylar ya da nesnelere, birbirlerine benzedikleri ölçüde daha kolay ve hızlı algılanır, tanımları kolaylaşır. Çeşitli bilim dalları, ulaştıkları metodolojik düzeye göre, olay ya da nesnelere belirli kategorilerde toplayarak incelerler. Böylece, Sosyal Bilimlerde kurumlar ve olgular ortaya çıkar. Örneğin, benzer inanç ve tutumlar aynı kalıba uyduğundan bir grup oluştururlar, buna göre; animistik, totemci vb. tipler ortaya çıkar.

Doğa bilimlerinin malzemesini tipler halinde sınıflama eğilimi çok eskidir. Bu bakış tarzını olağanüstü bir sistem halinde geliştiren kişi İngiliz doğa bilimcisi C.Darwin (1809-1882)'dir. Ünlü bilim adamı, organik evren için bir gelişme teorisi kurarken, türleri, soy kütüğüne uygun (genealogical) olarak sistemleştirir. Yaratıkların, tür olarak sayılabilecek kadar çok olduğunu gören Darwin, cins (genus), familya, takım, alt-takım ve form gibi terimlerle bir tipoloji yapma zorunluluğunu duyar. Ayrıca ilk örnek olabilecek tiplere "prototype" adını vererek önemli bir terimi dikkatle, yerli yerinde kullanır⁵.

Doğadaki bitki türlerini botanik bakımdan sınıflamak bir ölçüde kolaydır. Bu kolaylık, sınıflamanın, türlerin ortak organik özelliklerine dayanarak yapılmasından ileri gelir. Türlerdeki evrim ve değişme çok yavaştır, tür ve tip sayısı, herbirine ayrı ayrı isimler verilebilecek kadar sınırlıdır. Aynı bitki türünün sayısız tiplerine rastlanmasına karşın doğada stilizasyon yoktur. Doğa bilimlerinde, tiplerin gelişme yönlerini ve hayat hikayelerini veren tipoloji, canlılar dünyasında olduğu gibi, insan elinden çıkma nesnelere koleksiyonunda da kullanılabilir.

Prehistorya ve Arkeoloji'de, tipoloji olarak bilinen yöntem, malzeme tiplerinin değişme şeklini açıklamak için kullanılır. Malzeme tipleri, özellikle keramik ve aletlerde, buluntuların karşılaştırılmasına, dola-

⁵ Darwin, C., *İnsanın Türeyişi*, Çev.: Ö.Ünalın, Onur Yayınları, Ankara, 1978 (3), s.211, 217, 219, 220, 221, 223, 226, ve *Türlerin Kökeni*, Çev.: Ö. Ünalın, Onur Yayınları, İstanbul 1976 (2), s.503.

yısıyla kültür ilişkileri, ticaret ve etkileşimleri ortaya koyan tipoloji (6), maddi kültürün tablosunu çizebilmek için sık sık başvurulan bir yöntemdir. Buna göre, tipolojik benzerlik, kültür ilişkilerinin aranmasında, tarihlemeye yardımcı yöntem olarak değer kazanan bir inceleme tarzı biçiminde ilgiyle benimsenmiştir.

İnsanlığın tarihi gibi, insanın yarattığı şekiller tarihinin de hareketsiz kalmadığını gören J.J.Winckelmann (1717-1768), ilk kez antik malzemeyi biçimleri açısından sınıflamayı denemiştir. Arkeolojiye getirdiği yeni sistematik bakış nedeniyle bu mesleğin babası sayılan Winckelmann, Darwin'in doğa bilimleri alanında kullandığı tipoloji yöntemini, Arkeolojiye uygulamıştır.

Sanat Tarihi'nde Tipoloji Yöntemi

İnsanlık tarihi boyunca, anlayış şekillerindeki değişme ve bu değişimin sanat biçimlerine yansımaları, Sanat Tarihi'nin genel problemlerinden biridir. Ancak, sanat eşyalarının biçim yönünden gösterdikleri değişiklik daha özel bir problem olarak tipoloji yönteminin konusuna girmektedir. Karmaşık, saçma ve karınca yuvası gibi olan malzeme yığını içinde çalışan tipoloji, şeklin bütünündeki ve ayrıntılardaki yaklaşımlarla, belirli bir ilkeyi esas alarak, şekilleri gruplandırır. Aynı şekiller arasındaki benzerlik ve farklılıklardan yararlanılarak yapılan bu gruplama, karmaşık malzemeyi bir sıra ve düzen içine sokar. Kısacası, Sanat Tarihi'nde tipoloji yöntemi, şekiller dünyasındaki olumsuz tabloyu değiştirip; her şeyi anlamlı ve tutarlı bir dizi halinde sistemleştirmeyi amaçlar.

Sanat Tarihi'nin her alanında, şu ya da bu ölçüde tipoloji uygulanır. Mimari alanında tipoloji, iki durumu ortaya çıkartmak için kullanılır. Birincisi, yapılan fonksiyonlarına göre ayıran tiplerin gruplanmasıdır; cami, mescit, dini mimarinin tipleridir; han, haman, köprü ise sivil mimarinin tipleridir. Bu ayrıma göre, yapıların kullanılma amaçları onların tipleri olmaktadır. Mimari alanında ikinci kullanım şekli, plan tiplerini nitelendirmektedir. Sözgelimi, "merkezi plan tipi" dendiğinde, dairesel şemaya uygun olarak yapılmış bina örnekleri akla gelir. Son yıllarda yapılan mimari araştırmalarının büyük bir çoğunluğunda,

⁶ Bray, W.-Trump, D., *Archaeology*, Penguin Books, Middlesex. 1972, p. 240; *Archaeology: A Concise Dictionary*, Ed.by. L.Cottrell, Hutchinson of London 1970 (2), p.379.

“yapı tiplerinin özellikleri”, “tipoloji incelemeleri” veya yalnızca “tipoloji” gibi bölüm başlıklarına rastlanmaktadır⁷.

Mimari tip, ya belirli işlere ayrılmış yapıların oluşturduğu grup, ya da bir gelişim çizgisinde yer alan örneklerin hakim şema veya planını ana çizgileriyle ortaya koyan örnektir. Bu anlayışa göre, sıradan örnekler arasında gelişmenin en karakteristik yönlerini yansıtan dönüm noktaları olarak yenilikleri vurgulayan örnekler, ana tiplerdir. Gelişimin zirveleştiği ana tipten önceki örnekler ise ön-tip (prototip) olmaktadır.

Mimaride olduğu gibi, Sanat Tarihi'nin öteki dallarında da tipoloji yöntemi kullanılır. Özellikle, el sanatları grubuna giren küçük eşyalar için uygulanan tipoloji yöntemi malzemenin kullanılma amacından çok, biçimine ilişkin özellikleri irdeler. Sözelimi, bir dolma tabancayla bir kılıç, fonksiyon benzerliğine sahiptirler (her ikisi de silahtır), ama form olarak farklıdır. İki eşya türü biçimsel yönden aynı gruba konmazlar. Bu durumda bir kılıç, ancak başka kılıçlarla karşılaştırılmalıdır.

Süslemecilik konularında tipoloji yöntemi zengin ve ayrıntılı bir uygulama alanı bulmuştur. Bu alanda biçim repertuarı, önce konularına göre bir ayırımla sınıflandırılır. Süslemecilikte kullanılan motifleri: (1) Yazı, (2) Bitkisel, (3) Geometrik, (4) Figür, (5) Günlük eşya ve (6) Mimari biçimler, olarak altı ana türe ayırabiliriz. Altılı sınıflama, motiflerin biçimlerine göre değil konu ya da temalarına göre yapılmıştır. Örneğin, bir İslâm yazı türü olan kufi, sonuç olarak yazı görevini yapar; bu yüzden geometrik bezeme türüne girmez. Öteki türlerin de herbiri farklı kaynaklardan gelen, birbirine benzemeyen varlık, sembol, stilize ve soyut nesnelere oluşmaktadır. Ayırım yapılırken tür gruplarının kökenleri esas alınmıştır. O halde bu ayırım tipolojik değildir. Her bir tür başbaşa düşünülürken durumu değişir; türlerin kendi içlerinde bazı tiplere ayrıldığı görülür. Örneğin, Figürlü bezeme: (a) insan, (b) hayvan ve (c) fantastik yaratıklardan oluşmaktadır. Bunlardan insan tipi pek çok alt-tip'lere ayrılabilir. Aynı şekilde bitki süslemeleri:

⁷ Bkz. Altun, A., *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*, Kültür Bakanlığı Yayını: 264, Türk Sanatı Eserleri Serisi: 3, İstanbul. 1978, s., 268-82; Arık, O., *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Sanat Tarihi Serisi, No. 2, Ankara. 1971, s.91-107; Ödekan, A., *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İ.T.Ü.Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1977, s.37-92.

(a) palmet, (b) lotus, (c) rumî, (d) akantus ve daha pek çok ana-tip'in toplandığı bir grubun üyeleridir.

Bitki motifleri, organik dünyanın yaratıklarından biri olarak öteki canlılar (insan ve hayvanlar) dan ayrılır. Bitki türü, benzer canlı tiplerinin biraraya getirilmesiyle zengin bir küme oluşturur. Bu küme içinde biçim bakımından birbirine benzemeyen pek çok tür yer almaktadır. Aşağıda örnek tip olarak inceleyeceğimiz palmet motifi, temelde bitkisel karakter taşıyan bir grubun sayısız üyelerini bir başlık altında toplamaktadır. İncelememiz bu örneklerin değerlendirilmesine dayanan küçük bir deneme olacaktır.

Palmet Örneğinin Tipolojisi

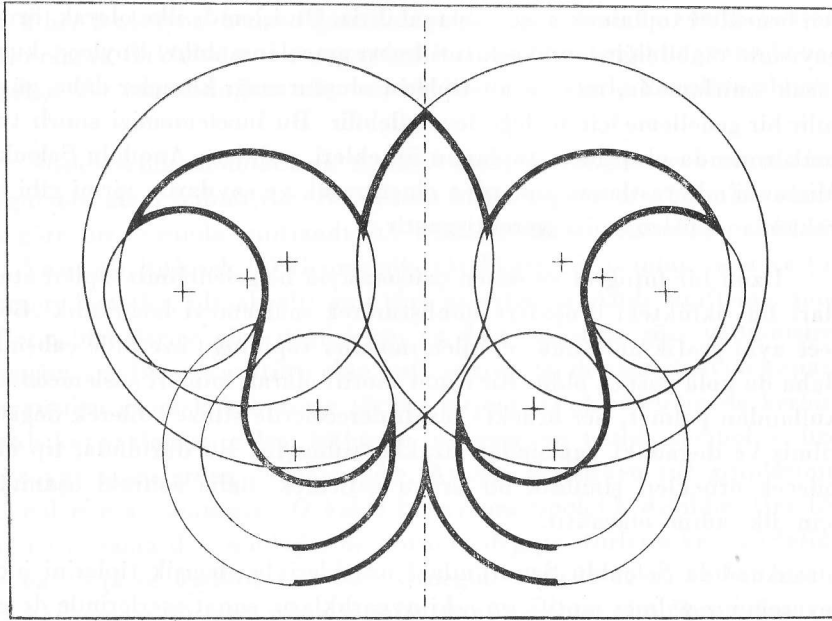
Palmet tipini, tek başına değerlendirmek için, süslemecilikte görülen örnekleri toplamakla işe başlayabiliriz. Bu işlemde ilke olarak, örnek sayısının olabildiğince yüksek tutulması amaçlanmalıdır. Böylece, kurulacak sınıflamada, ana ve alt-tiplerin oluşturacağı kümeler daha güvenilir bir genelleme içinde değerlendirilebilir. Bu incelememizi sınırlı tutmak zorunda oluşumuz, toplanan örnekleri, yalnızca Anadolu Selçuklu Mimarisi'nde rastlanan tiplerden oluşturmak ve sayılarını yirmi gibi bir rakamla belirlememizi gerektirmiştir.

Uzun bir fotoğraf ve desen çalışmasıyla belgelediğimiz tipleri standart büyüklükteki örneklere dönüştürerek malzemeyi hazırladık. Böylece aynı grafik anlatıma çevirilen motifler topluluğu üzerinde çalışmak daha da kolaylaşmış oldu. Bir sanat motifi olarak mimari süslemecilikte kullanılan palmet, her örnekte farklı derecelerde stilize edilerek değiştirilmiş ve doğadaki yapısından uzaklaştırılmıştır. Bu durumda, tip olabilecek örnekleri şimdilik bir araya getirmek, daha sonraki aşamalar için ilk adım olacaktır.

Anadolu Selçuklu Sanatı'ndaki örnekleriyle, değişik tiplerini inceleyeceğimiz palmet motifi, en eski uygarlıkların sanat eserlerinde de görülmektedir. Kaynağı tam olarak bilinmemekle birlikte, palmetin, Sümer, Mısır ve Asur'da daha sonra da Grek ve Roma süslemeciliğinde kullanıldığı bilinmektedir. İslâm Sanatı'nda, daha 11. yüzyıldan başlayarak gelişen palmet, İran Büyük Selçuklu, Zengî ve Eyyubî eserlerinde karşımıza çıkar. Anadolu Selçukluları zamanında, özellikle taş süslemelerdeki çeşitlemeler başka bir sanatla karşılaştırılmayacak kadar zengin

ve boldur. Selçuklu örnekleri kadar olmamakla birlikte, palmet, Osmanlı çağında da varlığını sürdürür.

Palmet, çok parçalı ve simetrik yapısıyla sonsuz çeşitleme imkanlarına açık bir bitkisel formdur. Çok farklı tipler tanımamıza karşın, bir ana tip saptamak mümkündür. Bu tip (Şek.1) farklı büyüklükteki çemberlerle düzgün çizimi yapılabilen klasik bir formdur. Düşey bir eksenin iki yanında, simetrik olarak yer alan parçalardan oluşmaktadır. Ortada, sivri uçları dışa ve alta doğru kıvrılan yapraklar, altta dairesel bir dönüşle sapa bağlanırlar. Bu ana tip, bağlı parçaların boyutu, oranı, hareket yönünün değişmesiyle, bazen de yepyeni öğelerin katılmasıyla yeni tiplere dönüşebilmektedir.

Şekil 1

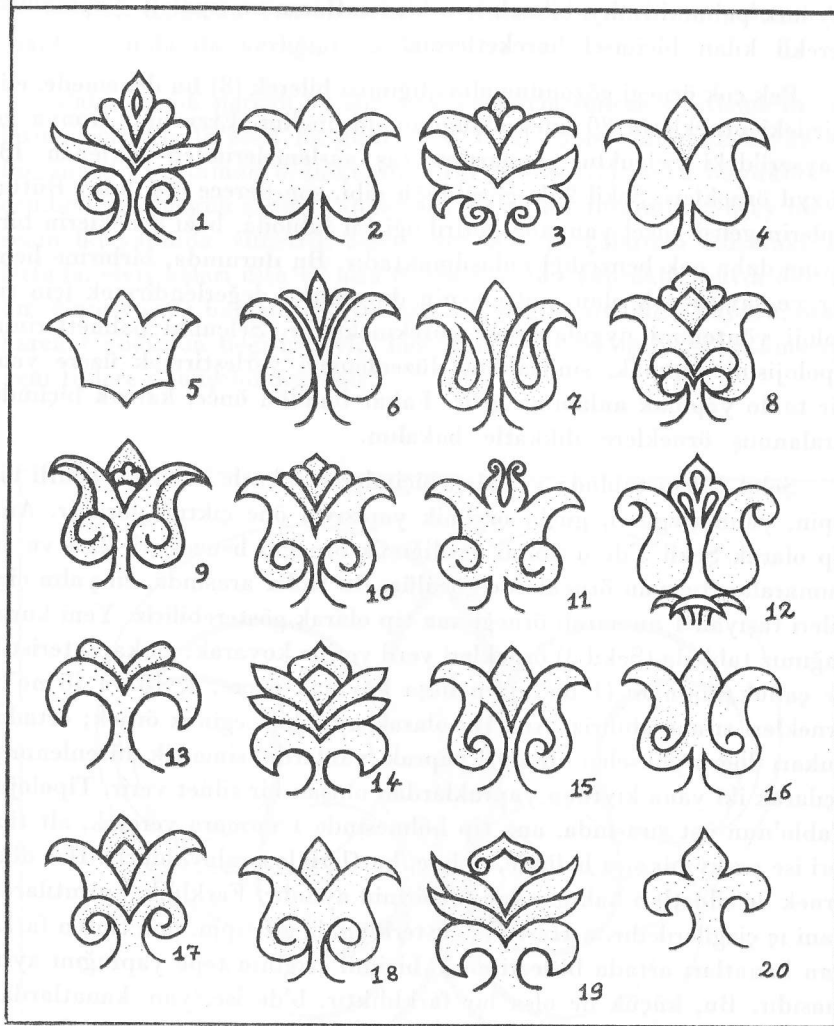
Farklı tipler gösteren palmetleri bir araya toplamak, bu motifi her yönüyle tanımak için yeterli değildir; her palmet tipi, aşağı yukarı belirlemeye çalıştığımız klasik tipe yaklaşır ya da uzaklaşır. Kıvrılmalar, açılmalarla değişik görünüm kazanarak parçalarının türleri ve

sayıları, palmeti tanıyabilmek için bir sınıflama ve tipoloji yapmamızı gerekli kılan biçimsel hareketlerdir.

Pek çok örneği gözönüne almadığımızı bilerek (8) bu denemede, elimizdeki örneklerin 20 adet olduğunu düşünelim. Erzurum, Konya ve Kayseri'deki Selçuklu yapılarının taş süslemelerinden derlenen 13. yüzyıl örnekleri, Şekil 2'de görüldüğü gibi, son derece çeşitlidir. Bütün tiplerin gelişi güzel yanyana getirildiği bu tabloda, bazı örneklerin birbirine daha çok benzediği anlaşılmaktadır. Bu durumda, birbirine benzer ve sayıca çok olan malzemenin durumunu değerlendirmek için tipoloji yöntemini uygulamamız gerekmektedir. Selçuklu palmetlerinin tipolojisini yapmak, sınıflanmış düzenlemeyi yerleştirmek üzere yeni bir tablo yapmak anlamına gelir. Fakat bundan önce, karışık biçimde sıralanmış örneklerle dikkatle bakalım.

Şekil 2'deki tabloda yer alan biçimlere dikkatle bakınca, belirli bir tipin, yalnız çizgileri, güçlü organik yapısıyla öne çıktığı görülür. Ana tip olarak Şekil 1'de çizimini verdiğimiz örneğin benzerleri, 2, 4 ve 16 numaraları taşıyan örneklerde görülür. Bu tipler arasında, en yalnız çizgileri taşıyan 1 numaralı örneği ana tip olarak gösterebiliriz. Yeni kuracağımız tabloda (Şekil 3) örnekleri yerli yerine koyarak; en karakteristik ve çabuk tanınanı (1 no'lu) en başa koymak üzere, 4, 16 ve 18 no'lu örnekleri sıralayabiliriz. Ana tip olarak ayırabileceğimiz örnek; ortada, yukarı doğru yükselen bir sivri yaprak, yanlarda, simetrik düzenlenmiş, açılarak iki yana kıvrılan yapraklardan oluşan bir silüet verir. Tipolojik Tablo'nun üst sırasında, ana tip bölmesinde 1 numara vererek, alt tipleri ise yatay bir sıra halinde, a, b, c, harfleriyle sıralayabiliriz. Her dört örnek de silüetleri bakımından birbirinin aynıdır. Farklılık, ayrıntılarda yani iç çizgilerdedir. a Harfiyle gösterdiğimiz alt tipin, ana tipten farkı, yan kanatları ortada birleştiren V biçimli çizginin tepe yaprağını ayırmasıdır. Bu, küçük de olsa bir farklılıktır. b'de ise, yan kanatlardan gelen çizgiler birleşmez; ortadan yanlara doğru dönüp birer volüt yaparlar. Bu tipte, yapı biraz daha değişmiştir. c Örneği, a ve b'nin karışımı gibidir, şu farkla ki, yan kanatların sapa yaklaşmasıyla iç ve yukarıya doğru dönen çizgiler iki volüt yaparlar.

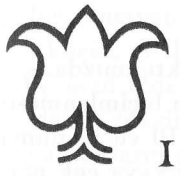
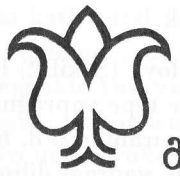

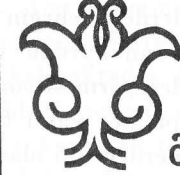

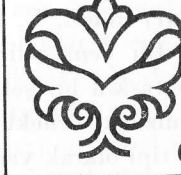

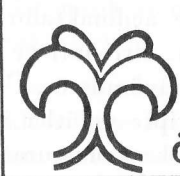

8 Palmet motifi konusunda etraflı bilgi için bkz. Ögel, S., *Anadolu Selçuklularının Taş Tezini*, T.T.K. Yayınları, VI. Seri-Sa.6, Ankara, 1966, s.76-77 ve Demiriz, Y., *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme*, I (Erken Devir), Kültür Bakanlığı Yayınları: 263, Türk Sanat Eserleri Serisi: 2, İstanbul 1979, s.27-28.

Şekil 2

İlk tabloya dönersek, ana tip I'e benzeyen, iç ayrıntılarda farklılık gösteren ikinci bir grubun varlığını görürüz. 15, 7 ve 9'no'larla gösterilen örnekler, ikinci bir tipin örnekleridir. Bunlardan 15'no'lu olanı, tepe yaprağı ayrılmış, kanat kıvrımları içe dönerek bir düğme şeklinde son bulan örnek olarak II. ana tipi oluşturur. İkinci alt tip, a'da, yan kanatlar iç çizgilerle bütünüyle gövdeden ayrılmış, bir badem ya da damla

TİPOLOJİK TABLO

ANA TIPLER	alt tipler		
 I	 a	 b	 c
 II	 a	 b	
 III	 a	 b	 c
 IV	 a	 b	 c
 V	 a	 b	 c

Şekil 3

motifi halini almıştır. Ayrıca, yan kanatlardaki ikinci çizgi aynı motifi içte tekrar alır. c Tipi daha gelişkindir; ayrılmış tepe yaprağı üç dilimle daha da zenginleşmiş, yan kanatlar volütlerden başka düşey bir yayla tekrar ikiye ayrılmıştır. Eğer, II. tipe bağlanabilecek üçüncü bir örnek bulabilseydik, tablodaki ikinci sıranın düzeni değişecek, belki de Tipolojik Tablo'da boş olan bölme içine c harfini koyup yeni örneği değerlendirerek seriyi tamamlayabilecektik.

Karışık düzenlenmiş olan ilk tabloya (Şekil 2) baktığımızda, genellikle ana tipe benzeyen, fakat özellikle tepe yaprağının biçimlenmesinde değişiklikler gösteren bazı örnekleri ayırabiliriz. 8, 6, 10 ve 12 numaralarla gösterilen bütün örneklerde, tepe yaprağı dilimli veya çok parçalı bir görünüm kazanmıştır. Bu grubun en yalın örneği olan 8 no'lu tipi, ana tip olarak, Tipolojik Tablo'da üçüncü sıranın başına III. ana tip olarak koyabiliriz. Bu tipin, tepe yaprağı üç dilimli bir görünüş kazandıktan başka, sap çıkışı üst üste iki kıvrımla katmerli bir görünüş olarak uçlarda düğmelerle son bulmaktadır. a Tipi, yan yaprakları ayrılmış, tepe yaprağı kama şeklinde üç parçalı bir örnektir. İkinci alt tip olan b'de, tepe yaprağının sayısı beşe çıkarken, yan kanatlar alta birer volütle içeri doğru dönerler. Üçüncü alt tip olan c, üç bölümlü tepe yaprağı ve uçları rûmî şeklinde son bulan yapraklarla ana tipten biraz daha uzaklaşmıştır. Ayrıca sapın bağlanış biçimi de oldukça farklıdır.

İlk tabloda dikkatimizi çeken dördüncü grup örnekleri, ötekilerden kolayca ayrılmaktadır. Çünkü, bu gruba giren örneklerin (17, 11, 1 ve 3 no'lar) silüeti, I., II., ve III. ana tiplerden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Bu yeni gelişme, yan yapraklardan ayrılan volütlerin gövdeden dışa taşkın bir şekilde genel yapıyı değiştirmesi sonucunda belirmiştir. Elimizdeki örnekler göre, 17 no'lu palmet yalın formuyla bu grubun ana tipi olarak ayrılmaktadır. Alt tiplerden ilki olan a'nın tepe yaprağı çifte rûmî şeklini almıştır. İkinci alt tip olan b'de, yan yapraklar ince uzun biçim olarak iki yana genişçe açılmaktadır. Tepe yaprağı ise, dördüncü dil biçiminde ve iki yanda, biri sivri ve ortada olmak üzere hem çok parçalı hale gelmiş hem de büyümüştür. Üçüncü alt tip, c, ana tipten büsbütün uzaklaşmıştır. Bu tipte volütler iyice küçülmüş, yan kanatlar iki katlı hale gelmiştir. Alt katı oluşturan yapraklar iri çatal yaprak halinde açılmakta, üst yapraklar tepelikle birlikte yalın ve klasik palmet örneklerini tekrarlamaktadırlar. Böylece, IV. ana tip, aşamalı değişmelerle c alt tipine ulaşmış gibidir.

V. Karakteristik grup, 20, 13, 14 ve 19 no'lu tiplerden oluşmaktadır. Bu dört tipi karakterize eden form özelliği, volütlerin ortadan kalkması ve ana yapraklarla tepe yaprağının ince dilimler halinde çok parçalı olarak yayılmasıdır. 20 no'lu örnek, bu grubun ana tip'i olabilecek kadar yalındır. Bu palmet, soğan biçimli bir tepe yaprağı ve uçları sivrilerek son bulan iki yan yaprakta oluşmaktadır. İkinci alt tip olan a, tepeliği olmayan iki katlı çatal yaprak görünümündedir. Üst yapraklar daha küçük ve dil biçiminde, alt yapraklar ise ana tip'in aynıdır. İkinci alt tip olan b'de tepelikle yan yapraklar arasında sivri uçlu iki yaprak katıyla bir zenginleşme sözkonusudur. Üçüncü alt tip c'de, iki ve üçüncü kat yaprakların sivri uçları yukarı kıvrıktır. Tepelik ise üstte sivri, alta ters volütlerle değişik bir biçim olarak zenginleşmiştir.

Şekil 2'deki karışık tablo'dan Tipolojik Tablo'ya aktarabildiğimiz palmetler arasında, 5 no ile gösterilen örnek, ötekilerden oldukça farklı bir yapı göstermektedir. Bütünüyle geometrik yaylardan yapılmış olan bu örneğin benzeri bulunamadıkça, bu tip tek bırakılmak durumundadır.

Yukarıdaki işlemlerle bir Tipolojik Tablo oluştururken, ilke olarak, biçimsel benzerliklerden hareket edilmiştir. Böylece, ana tipler, birbirinden farklı olan tip gruplarının en karakteristik özelliklerini topladıklarından bir bakıma prototipleri oluşturmaktadırlar. Burada prototip'i kronolojik bakımdan değil, fakat morfolojik bakımdan niteliyoruz. Dört ana tip, silüetlerindeki en temel farklılıklarla birbirinden ayrılmaktadır. Ana tiplerin yapısı değiştikçe, ana tip ayrımları belirir. Bu değişme, yaprakların biçimi ve yapısını oluşturan çizgilerin hareketlerine bağlı kalmaktadır. Ana tipleri "farklı" kılan yapı değişiklikleri düşey cetveldeki romen rakamlı sıraları oluşturmaktadır. Kuşkusuz herbir ana tip, kendi alt tiplerinin (yatay sıralar) en temel formlarını oluşturmaktadırlar. Alt tipler, a'dan c'ye doğru ilerledikçe, palmet örnekleri daha karmaşık ve çok parçalı tiplere dönüşerek yeni yeni alt tipleri oluşturmaktadırlar.

Alt tiplerin bir seri oluşturması, ana tipe bağlı örnekler arasındaki yakınlık ve farklılıklara göre belirlenmektedir. Alt tipler, ana tiplerin aşamalı olarak değişmesinden ortaya çıkmıştır. Buna göre, ana tipe en yakın örnek, a; en uzak örnek c harfini taşımaktadır. Örneğin I. ana tip'in alt tipleri, çevre çizgileri bakımından birbirinin aynıdır; farklılık iç çizgilerdedir. Volütlerin oluşumu, tepeliğin parçalı oluşu, yaprakların

tek parçalı veya katmerli oluşu, alt tiplerin zenginliğini arttıran etkenler olmaktadır⁹. Bu değişimleri ilkelden ve yalın olandan gelişmiş olana doğru sıralarken, benzerlik, yakınlık ya da akrabalık ilişkileri dikkatle aranmalıdır. Alt tiplerin çeşitlilik kazanması bazen zenginleşmeye doğru giderken, kimi zaman bozulmalara (degeneration) ve sapmalara yol açmaktadır.

Sonuç olarak denebilirki, motif ve şekillerin değişim süreçlerini aşamalı olarak gösterebilmek için bir tipolojik tablo kurmak gereklidir. "Değişme" kuşkusuz pek çok şekilde yorumlanabilir; bu değişmeden yaklaşık bir kronoloji çıkarılabileceği gibi, bir bölge üslubunun özelliği de aranabilir. Fakat tipoloji tablosundan her zaman bu sonuçların kesinkes çıkarılabileceğini düşünmek hatalı olabilir. Çünkü, prototip olarak gösterilen bir örneği geç dönemlerde bulabiliriz. Kronolojik gelişme ve yöresel özellikler için, kesin değil, fakat yaklaşık olarak tipolojiden yararlanılabilir.

Tipolojik seriyi kurmak, yeni bulunan örneklerin tanımlanması ve adlandırılması bakımından yol göstericidir. Yeni bulunan bir örneğin nereye yerleştirileceği sorunu bir tablonun yardımıyla ortadan kalkar. Sözgelimi, Şekil 3'de, II. ana tipin alt tipleri için bir e örneğinin bulunamayışı böyle bir eksiği göstermektedir.

Sanat eşyasının biçimleri, sayıca arttıklarında, gittikçe azalan ölçüde birbirlerine benzerler. Motif repertuarının tüm malzemesi elimizde olsaydı, en iyi ve tam bir sınırlama yapılabilirdi. Bir seri oluştururken, bugün elde edemediğimiz ya da yok olmuş örnekler önemli boşluklar bırakmamıza neden oluyor. Darwin'in uyguladığı tipolojik ayırım son derecede ayrıntılıydı. Kalabalık ve sayısız türlerle zengin bir tablo gösteren canlılar evreninin genetiğini bir başka yoldan vermeye imkan yoktu. Sanat Tarihi'nin şekiller dünyası ise, bir tek çalışma içinde toplanamayacak kadar zengin tür ve tipleri kapsamaktadır. Burada ele aldığımız örnek, yalnızca palmet motifinin tipolojisini yapmak gibi çok sınırlı bir alanda uygulanmıştır. Meslektaşlarımızın bu yoldaki çalışmalarına küçük bir katkıda bulunma umudunu taşıyarak bu denemeyi burada noktahyoruz.

⁹ Palmetlerdeki iç çizgilerin durumu, süslemecilikte, özellikle taş malzemenin kullanıldığı durumlarda plastik değerler kazanmakta; alçak oyma, yüksek kabartma ve ajur tekniklerinde işlenerek zengin ışık-gölge etkileri vermektedirler.

BİBLİYOGRAFYA

- Altun, A.**, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi*. Kültür Bakanlığı Yayını: 264, Türk Sanat Eserleri Serisi: 3, İstanbul 1978.
- Archaeology: A Concise Dictionary**, Ed. by L. Cottrell, Hutchinson of London 1970 (2).
- Arık, O.**, *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Sanat Tarihi Serisi, No. 2, Ankara 1971.
- Bray, W., Trump, D.**, *Archaeology*. Penguin Books, Middlesex, 1972.
- Darwin, C.**, *İnsanın Türeyişi*. Çev.: Ö.Ünalın, Onur Yayınları, Ankara 1978 (3).
- *Türlerin Kökeni*, Çev.: Ö.Ünalın, Onur Yayınları, İstanbul 1976 (2).
- Demiriz, Y.**, *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme*, I (Erken Devir). Kültür Bakanlığı Yayınları: 263, Türk Sanatı Eserleri Serisi: 2, İstanbul 1979.
- Dinçol, A.M., Kantman, S.**, *Analitik Arkeoloji*, Anadolu Araştırmaları III, Özel Sayı, İstanbul 1969.
- Gaffiot, F.**, *Dictionnaire Illustré Latin-Français*. Librairie Hachette, Paris 1934.
- Liddell, H.G.L., Scott, R.**, *Greek-English Lexicon*, Oxford 1927.
- Ödekan, A.**, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1977.
- Ögel, S.**, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, TTK Yayınları, VI. Serisi.6, Ankara 1966.
- Şemseddin Sami**, *Kamus-u Fransevî*. İstanbul 1318 (3).